

lamlarını ve içerdikleri hükümleri açıklamaya özen gösterilmesi, gerekse pek çok müfessirin uzun uzadıya anlattığı i'rab ve edebî sanatlarla Kur'an'ın gerçekten anlaşılmasına ve ondan ibret alınmasına hiçbir katkı sağlamayan diğer konulara yer vermekten kaçınılmış olması bakımından en meşhur tefsirlerden biri diye över (Mennâ' Halîl el-Kattân, s. 386-387). Kahire başta olmak üzere (1342, 1343-1347, 1390) Beyrut (1980, 1983, 1996), İstanbul (1984) ve Riyad'da (1418/1997) defalarca basılan eserin ilmî neşrini Muhammed İbrâhim el-Bennâ v.dğr. (I-VIII, Kahire 1971-1973), Tâhâ Abdürraûf Sa'd (Mansûre 1996), Hassân el-Cibâlî (Riyad 1999), Sâmi b. Muhammed es-Selâme (I-VIII, Riyad 1418/1997), Mustafa es-Seyyid Muhammed v.dğr. (Riyad 2004), Seyyid Muhammed Seyyid v.dğr. (I-VIII, Kahire 2005) gerçekleştirmiştir.

İbn Kesîr'in tefsiri üzerine birçok ihtisar çalışması yapılmıştır. Affüddin Saîd b. Muhammed el-Kâzerûnî (*el-Bedrü'l-münîr el-mûlahhâş min Tefsiri İbn Kesîr*, Nuruosmaniye Ktp., nr. 384), Ahmed Muhammed Şâkir (*Umdetü't-tefsîr*, Kahire 1956-57), Muhammed Ali es-Sâbûnî (I-III, Beyrut 1393/1973-1974, 1406/1987; Cidde 1406/1986; İstanbul, ts.), Muhammed Küreyyim Râcih (Beyrut 1983), Muhammed Nesîb er-Rifâî (*Teyşîrü'l-aliyyi'l-kadîr*, Riyad 1407/1987), Muhammed Ahmed Ken'ân (*Fet-hu'l-kadîr*, I-V, Beyrut 1992), Safiyyürrahman el-Mübârekpûrî v.dğr. (*el-Mişbâhu'l-münîr*, I-X, Riyad 2000; bu muhtasar İngilizce, Fransızca ve Urduca gibi dillere çevrilmiştir), Ahmed Abdürrâzık Bekrî (v.dğr., I-III, Kahire 2001), Muhammed İbn Riyâd Ahmed es-Selefi (I-II, Riyad 2001), Muhammed Mûsâ Âlû Nasr (Küveyt 1426), Muhammed Süleyman el-Eşkar (I-III, Amman 2009) ve Nâsirüddin el-Elbânî ile Muhammed Sâlih el-Useymin'in (I-III, Kahire, ts.) muhtasarlari bunlar arasında sayılabilir. Yemenli Zeydî fakih Behrân, İbn Kesîr'in tefsiriyle Zemahşerî'nin *el-Keşşâf*'ını *et-Tefsîrü'l-kebîr* adıyla bir araya getirmiştir (bk. BEHRÂN). Yûsuf Abdurrahman Mar'aşlı ve iki arkadaşı tefsirde geçen hadisleri alfabetik olarak sıralamış ve *Fihrisü ehadîsi tefsiri İbn Kesîr* adıyla neşretmiştir (Beyrut 1406/1986). Eseri Eşref Ali Tehânevî (Diyûbend, ts.) ve Muhammed Júnâgarhî (I-V, Lahor 2009) Urduca'ya, Hacı Bekir Karlığa ve Bedrettin Çetiner Türkçe'ye (*Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, I-XVI, İstanbul 1983-1988, 1993-1994), Muhammed Mehdî eş-Şerîf İngilizce'ye (*The Exegesis of the Grand Holy Qur'an*, I-IV, Beyrut 2006) ve İsmet Kasu-

moviç I. cildi Boşnakça'ya (Sarajevo 2000) çevirmiştir.

İbn Kesîr ve tefsiri hakkında çok sayıda akademik çalışma yapılmış olup başlıcaları şunlardır: Doktora tezleri: Muhammed Abduh Abdurrahman, *Tahkîku ve tahricü ve dirâsetü ehadîsi sûreti'l-Kehf min tefsiri İbn Kesîr* (1404, el-Câmiatü'l-İslâmiyye [Medine]); Ahmed Ömer Abdullah el-Gânî, *İstidrâkâtü İbn Kesîr 'alâ İbn Cerir fi tefsirih* (1405, el-Câmiatü'l-İslâmiyye [Medine]); Roy Young Muhammad Mukhtar Curtis, *Authentic Interpretation of Classical Islamic Texts: An Analysis of the Introduction of Ibn Kathir's 'Tafsir Al-Qur'an Al-Azim'* (1989, University of Michigan); Gâlib Muhammed Hevâyiş, *er-Rivâyâtü'l-müsne'de 'inde İbn Kesîr min kütüb bi't-tefâsiri'l-mefkûde* (1994, Câmiatü'l-Ümmi'l-kurâ [Mekke]); Muhammed b. Abdullah b. Sâlih el-Fâlih, *Hayâtü İbn Kesîr ve menhecühü fi Tefsiri'l-Kur'âni'l-azîm* (1420, Câmiatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd [Riyad]). Yüksek lisans tezleri: Muhammed Abduh Abdurrahman, *Tahricü ehadîsi sûreti'Ra'd min Tefsiri İbn Kesîr* (1401, el-Câmiatü'l-İslâmiyye [Medine]); Süleyman İbrâhim el-Lâhim, *Menhecü İbn Kesîr fi't-tefsîr* (1401, Câmiatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd [Riyad]); Matâr Ahmed Müsfir, *İbn Kesîr müfessiran* (1402 Câmiatü'l-Ümmi'l-kurâ [Mekke]); Abdülkâdir Mansûr, *Tercihât el-Hâfız İbn Kesîr li-me'âni'l-âyât fi tefsirihî 'arz ve dirâse* (1407, el-Câmiatü'l-İslâmiyye [Medine]); Muhammed b. İbrâhim Terâverî, *Mevkûfû'l-İmâm İbn Kesîr mine'l-İsrâ'iliyyât fi dav'i tefsirihî* (1407, el-Câmiatü'l-İslâmiyye [Medine]); Atik Aydın, *İbn Kesir'in Kur'an'ı Kur'an'la Tefsiri* (1996, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü); Abdülazîz b. Abdullah ez-Zîr, *el-Hâfız İbn Kesîr ve cühûdühü fi'l-cerhi ve't-ta'dîl fi tefsirihî* (1418, Câmiatü'l-Melik Suûd [Riyad]); Hayrî Kadri Eyyûb Mahmûd, *Menhecü İbn Kesîr fi naqdi'l-merviyât min hilâli tefsirihî li'l-Kur'ân* (1997, Kahire Üniversitesi); Abdullah Bayram, *İbn Kesir'in Tefsiri'l-Kur'âni'l-Azîm Adlı Eserinin İsrâiliyyât Açısından Değerlendirilmesi* (1999, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü); Enes Sâlih Ahmed Rızâ, *İhtiyârâtü'l-İmâm İbn Kesîr fi tefsirihî* (2000, Câmiatü'l-Ümmüdermân el-İslâmiyye); Hasan Ergül, *Rivâyet Tefsiri Açısından Taberî ve İbn Kesir Tefsirlerinin Mukayesesi* (2004, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü); Ramazan Şen, *İbn Kesir Tefsirin-*

de Hıristiyanlık (2006, SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*, Beyrut 1983, I-IV; *Keşfü'z-zunûn*, I, 439; Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, İstanbul 1974, II, 570-571; M. Hüseyin ez-Zehabi, *et-Tefsîr ve'l-müfessirîn*, Kahire 1405/1985, I, 232-238; a.mlf., *el-İsrâ'iliyyât fi't-tefsîr ve'l-hadîs*, Dimaşk 1405/1985, s. 133-141; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, Ankara 1988, II, 206-235; a.mlf., "İbn Kesîr ve Tefsiri", *AÜİFD*, XXV (1982), s. 45-59; Mennâ' el-Kattân, *Mebâhiş fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrut 1993, s. 386-387; Muhammed Râşid, "İbn Kesîr: Hayâtühü ve mü'ellesâtüh", *Mecelletü'l-Mecma'i'l-ilmî el-Hindî*, V/1-2, India 1980, s. 241-244; Ali Eroğlu, "Meâlimü't-tenzil ve Tefsiri'l-Kur'âni'l-azîm Tefsirleri Üzerine Bir Mukayese", *EAÜİFD*, sy. 9 (1990), s. 280-303. MUSTAFA ÖZTÜRK

TEFSİRÜ'L-KURTUBÎ

(bk. el-CÂMÎ' li-AHKÂMÎ'L-KUR'ÂN).

TEFSİRÜ'L-MENÂR

(تفسير المنار)

Reşid Rızâ'nın

(ö. 1935)

Kur'an tefsiri.

Asıl adı *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-hakîm* olup ilk defa M. Reşid Rızâ'nın Kahire'de yayımladığı *Mecelletü'l-Menâr*'da tefrika edildiğinden bu adla meşhur olmuştur. Muhammed Abduh ile Cemâleddîn-i Efgânî'nin çıkardıkları *el-Urvetü'l-vüşkâ* dergisinde yer alan ve sosyal problemlere ışık tutan makalelerdeki ruhu yansıtacak, yüz yılın ihtiyaçlarına cevap vermekle birlikte mevcut tefsirlerdeki bilgileri tekrar etmeyecek nitelikte bir tefsirin kaleme alınmasını zorunlu gören Reşid Rızâ'nın ısrarları sonunda Muhammed Abduh, Câmiu'l-Ezher'de tefsir dersleri vermeyi kabul etmiş ve 1899-1905 yılları arasında Fâtiha'dan başlayıp Nisâ sûresinin 125. âyetine kadar olan kısmı tefsir etmiştir. Abduh'un vefatı üzerine Reşid Rızâ çalışmayı sürdürmüş ve 1935'te ölümünden kısa bir zaman öncesine kadar Yûsuf sûresinin 52. âyetinin sonuna gelmiştir. Eserin ilk bölümleri Abduh'un ders notlarından oluştuğu için tefsirin kime nisbet edileceği konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Ancak kitabın tamamı Reşid Rızâ'nın kaleminden çıktığı gibi kendisi yalnız Abduh'un görüşlerini aktarmakla kalmamış, hocasının derslerinde tuttuğu notlara dayanarak eseri genişletmiş, özellikle lugat ve rivayet tefsiri açısından ilâvelerde bulunmuştur; bu

TEFSİRÜ'İ-MENÂR

arada kendi görüşlerini de belirtmiş, hatta bazı konularda hocasını eleştirmiştir (I, 234-235; III, 229). Ayrıca Reşid Rızâ'ya ait bölüm Abduh'un ders notlarının yer aldığı bölümden daha geniştir. Bununla birlikte *Tefsîrü'l-Menâr*'ın gerek metodunun gerekse kendisine şöhret kazandıran özelliklerinin Abduh'un derslerinden kaynaklandığı bir gerçektir (Muhammed Fâzıl, s. 206).

Tefsîrü'l-Menâr'ın baş tarafına konulan kısa mukaddimede takip edilen metot hakkında bilgi verilir. Buna göre Kur'an tefsirinde göz önünde bulundurulması gereken hedef insanları dünya ve âhiret saadetine ulaştırmanın yolu gösteren Kur'an'ın anlaşılmasına hizmet etmektir; bunun dışında kalan hususlar ya buna tâbidir veya bu hedefe erişmeye bir vesiledir. Tefsirin belâgat, i'rab, kıssalar, garîbül-Kur'an, fıkıh, akaid, mev'iza, işârî yorumlar gibi yönleri bulunmakla birlikte bunların üzerinde durulması kişiyi tefsirin asıl amacından uzaklaştırır. Bu sebeple eserde ilmî terimlere fazla değinilmeyecek, i'raba, dil ve belâgat inceliklerine sadece ihtiyaç duyulduğu kadar yer verilecektir. Bu çerçevede Reşid Rızâ, tefsir tarihine köklü eleştiriler getirerek müfessirlerin tefsir faaliyetini değişik ilim dallarındaki maharetlerini ortaya koydukları bir zanaata dönüştürdüklerini ve eserlerini Kur'an'ın hidayet yönü üzerinde düşünmekten alıkoymak birçok unsurla doldurduklarını belirtir (I, 21-30). Reşid Rızâ ayrıca eski tefsirlerdeki İsrâiliyat'tan, mevzû hadisler ve hurafelerden, nahiv izahlarından, meânî nüktelerinden, beyan terimlerinden, usulcülerin tahrirlerinden, mukallit fukahanın istinbatlarından, mutasavvıfların te'villerinden, fırkaların taassubundan, riyâzî ve tabîî ilimler gibi okuyucuyu Kur'an'dan alıkoyma hususlardan şikâyet etmektedir (I, 13).

Muhammed Abduh ve Reşid Rızâ'nın farklı donanım ve eğilimlere sahip bulunması eserin metodunu belli ölçüde etkilemiştir. Nazarî yönü daha gelişmiş olan Abduh, Kur'an tefsirinde aklı esas alarak doğrudan lügat açıklamalara gitmiş, fazla derinleşmediği rivayetlere başvurmamış, eski tefsir otoritelerinden bağımsız hareket etmeye çalışmış, çoğunlukla sebep-i nüzûl ve lügat açıklamaları gibi teknik konular dışında *Tefsîrü'l-Celâleyn*'den başka bir esere bakma ihtiyacı duymamıştır. Buna karşılık hadis ilimleriyle uğraşan ve Selefi temayülü ağır basan Reşid Rızâ tefsirde nakle daha fazla önem vermiş, birçok âyetin açıklanmasında kesin hüküm vermek

yerine tercihte bulunmakla yetinmiştir (Merrâküşî, s. 220). Abduh'un ders notlarını yayımlarken lügat izahları ve rivayetler konusunda açıklamalar ilâve eden Reşid Rızâ hocasının vefatından sonra sünnet malzemesine, lügavî ve fikhî açıklamalara ve bazı ilmî konulara daha geniş yer vermek suretiyle metot değişikliğine gittiğini belirtmiştir (*Tefsîrü'l-Menâr*, I, 20). Bu şekilde *Tefsîrü'l-Menâr*'ın, Abduh'un özlü ve akli tefsirine mukabil Reşid Rızâ'nın farklı kaynaklardan yaptığı iktibaslarla nakil ağırlıklı ansiklopedik bir tefsir mahiyetine büründüğünü söylemek mümkündür. Eserlerinden en çok alıntı yapılan isimler arasında Gazzâlî, Fahreddin er-Râzî, İbn Teymiyye, İbn Kayyim el-Cevziyye ve Şevkânî gibi âlimler sayılabilir.

Tefsîrü'l-Menâr, Cemâleddîn-i Efgânî ve Muhammed Abduh tarafından başlatılıp Reşid Rızâ'nın çalışmalarıyla sürdürülen, ilk dönemlerde de var olduğu kabul edilen saf İslâm anlayışı ile çağdaş medeniyetin müsbet değerlerini uzlaştırmayı amaçlayan ve "Menâr ekolü" diye adlandırılan düşünce hareketinin tefsirdeki örneğidir. Ekolün hedefine ulaşabilmesi için farklı kaynaklardan beslenmesi gerekiyordu. Bazı Batılı araştırmacılar Menâr ekolü üzerinde üçlü bir etkilemeden söz etmektedir: İbn Teymiyye'nin aşırı muhafazakâr eğilimi, Gazzâlî'nin ahlâkî din anlayışı ve ilerlemeci gelişmenin talepleri (Goldziher, s. 342). Modern islah düşüncesinin temaları tefsirin muhtevasını büyük ölçüde belirlemiştir. Buna göre müslümanların geri kalmasının en önemli sebebi onların dinlerinden uzaklaşmaları ve özellikle dinin temel kaynağını teşkil eden Kur'an'ı doğru anlamamalarıdır. Eserde gerçek İslâm anlayışının ortaya konulması bağlamında taklit düşüncesinin yanı sıra bid'at ve hurafelerle mücadele etme, aklın ve bilimin ışığı altında araştırmalara önem verme gibi konulara vurgu yapılır; bu arada siyasal, sosyal, ekonomik vb. problemlere temas edilir. Meselâ şûra temeline dayanan İslâmî yönetim tarzının Batılı demokrasilerden üstün olduğu, kadının konumu, servetin birey ve toplum temelinde refah çerçevesinde nemâlandırılıp dağıtılması, ferdi menfaatlerin yanı sıra toplumun ekonomik düzeninin dengelenmesi, bu konulardan bazılarıdır (Merrâküşî, s. 223-225). Kur'an'da hakkında fazla bilgi yer almayan hususların özellikle İsrâiliyat rivayetlerinden faydalanarak açıklanmasına karşı çıkan Reşid Rızâ *Tefsîrü'l-Menâr*'da doğrudan âyetler üzerinde düşünülmesini tavsiye eder. Bilhassa ilâhî sıfatlara dair âyet-

lerin te'vilinde Selefi bir tutum benimser. Bununla birlikte aklın kavramakta zorlanacağı, meleklerin mahiyeti gibi gaybî konularda görüş beyan edip temsilî yorumlara başvurur. Sürelerin kendi içinde ve Kur'an'ın tamamında bir konu bütünlüğü arzettiği fikrini savunur; bazı rivayetlere dayanıp âyetlerin bağımsız şekilde açıklanmasına karşı çıkar (Goldziher, s. 345). Reşid Rızâ, Kur'an muhtevasının genel ve evrensel olduğu ilkesini benimsediğinden bazı beyanların anlaşılmasına yardımcı olan sebep-i nüzûl rivayetlerinden hareketle âyetleri özelleştiren müfessirlere eleştiriler yönelir. İlâhî beyanın genel anlamlar içerdiği üzerinde ısrarla durarak âyetlerle modern dönemin siyasal ve sosyal durumları arasındaki ilişkilere dikkat çeker ve âyetleri bazan güncel olaylara uygular. Pratik endişelerin ve sosyal düşüncelerin önemli yer tuttuğu bu anlayışa göre Kur'an tefsiri dinî ve içtimaî islahata dair görüşlerin ortaya konduğu bir alan niteliğindedir.

Müslüman dünyasının problemlerinin çözümünün temel hedef olarak belirlendiği *Tefsîrü'l-Menâr*'da islahın en önemli kavramsal araçlarından biri kabul edilen sünnetullahı 100'den fazla yerde vurgu yapılır. Bu kavramla, yaratıcının doğada egemen kıldığı kanunlar gibi toplum hayatında geçerli kıldığı değişmez kanunlara işaret edilir. Toplumların yükselişi ve düşüşü, kuvveti ve zaafı, zenginliği ve fakirliği bu kanunlara uymasına bağlıdır. Geçmiş ümmetlerden söz eden kıssaların tefsirinde tarihte zulümle muamele yapan ve günaha dalan insanların ahlâkî çöküşleri yüzünden birbiriyle mücadele ettiklerine, hâkimiyet ve bağımsızlıklarını yitirdiklerine dikkat çekilir. Müslümanların siyasal egemenliklerini kaybetmeleri, bilimsel, askerî ve ekonomik açılardan Batılı devletlerin gerisinde kalmaları söz konusu kanunları ihmal etmelerinden kaynaklandığı gibi kalkınmaları ve güçlenmeleri de onlara uymalarına bağlıdır. Sünnetullah kavramına yapılan vurgu Şehhâte'ye göre *Tefsîrü'l-Menâr*'ı diğer tefsirlerden ayıran en temel özelliktir (*Menhec*, s. 241; *Tefsîrü'l-Menâr*'da bu kavrama değinilen yerlerin bir listesi için bk. s. 244-248). Yûsuf sûresinde olduğu gibi (12/24) cumhura eleştiriler yöneltilen eserde (XII, 235 vd.) bazı ilginç görüşlere de yer verilir. Hz. Âdem'in bütün insanlığın babası olmadığı, meleklerin tabiatı bazı olayların gerçekleşmesini sağlayan ilâhî ruh, cinlerin de mikroplar olarak anlaşılabilceği, yolculukta su bulunsa bile teyemmüm edilebile-

ceği, veresiye faizi (ribe'n-nesîe) mutlak haram olmakla birlikte fazlalık faizi (ribe'l-fazl) kapsamına giren bazı muamelelerin zaruret ve ihtiyaç durumunda mubah kabul edilebileceği bunlardan bazılarıdır (Goldziher, s. 356-360; Fehd b. Abdurrahman, *İtticâhâtü't-tefsîr*, II, 829-848).

Tefsîrü'l-Menâr'ın orijinal bir tefsir olup olmadığı ve alanında bir yenilik getirip getirmediği hususu tartışılmıştır. Doğulu ve Batılı araştırmacılar eserin bazı vurguları açısından bir yenileşme sağlasa da geçmişe bağlılığı sürdürdüğü, özgün ve modern bir metot ortaya koymadığı, yeniliğinin yüzeysel kaldığı, bundan dolayı klasik tefsirlerden çok farklı bir konum arz etmediği kanaatindedir. Eserin klasik tefsirler gibi Kur'an metnini kendi görüşlerine boyun eğdirdiğini söyleyen Goldziher, Abduh'un tefsirini "maksatlı tefsir" olarak nitelendirmiştir (*Die Richtungen*, s. 365; Jomier, s. VIII-IX; Merrâküşî, s. 219-228). Orijinalliği tartışılrsa da *Tefsîrü'l-Menâr* ile Menâr ekolü sosyal tefsir alanında varlığını kabul ettirmiş ve kendisinden sonra İslâm dünyasındaki Kur'an ve tefsir çalışmalarını derinden etkilemiştir. Mısır'da Muhammed Mustafa el-Merâgî, Ahmed Mustafa el-Merâgî, Muhammed Ferîd Vecdî, Mahmûd Şeltût, Abdülazîz Çâvîş, Cezayir'de Abdülhamîd b. Bâdîs gibi isimler bu çizgide değerlendirmeler yaptıkları gibi Türkiye, Rusya ve Malay müslümanlarının Kur'an'a ve tefsire yaklaşımları üzerinde önemli etkiler uyandırmıştır. Öte yandan Reşîd Rızâ'ya çeşitli eleştiriler yöneltilmiştir. Bunların başında Kur'an âyetlerini modern teoriler ışığında te'vile yönelmesi gelmektedir. Bakara sûresinin 249-253. âyetlerini Darwin nazariyesine ait, hayatını sürdürme mücadelesi ve tabii seleksiyon kavramları çerçevesinde izah etmeye çalışılması buna örnek gösterilebilir. Bu durum, *Tefsîrü'l-Menâr*'da tefsirle doğrudan ilgisi bulunmayan hususlara eserlerinde yer verdikleri gerekçesiyle eski müfessirlere yöneltilen eleştirilere eleştiri sahiplerinin de muhatap olması şeklinde değerlendirilmiştir (Goldziher, s. 355; Şehhâte, s. 250-251). Bir diğer eleştiri noktası, modern bilimlerden fazlasıyla etkilenme ve akla fazla yer verme sonucunda Kur'an'daki gayb âlemine dair bazı hakikat ve mucizelerin zoraki yorumlara tâbi tutulması, garip ve uzak te'villere gidilmesi, ayrıca sihir ve kıyamet âlâmetlerinden söz eden bir kısım hadislerin reddedilmesidir (Fehd b. Abdurrahman, *İtticâhâtü't-tefsîr*, II, 810 vd.; Şefîk b. Abd., s. 352 vd.).

Reşîd Rızâ eseri önce *Mecelletü'l-Menâr*'da yayımlamaya başlamış (ilk tefrika Muharrem 1318, yıl III, sy. 6), bu yayım ve-fatna kadar sürmüştür. 1908'den itibaren II. ciltten başlayıp ayrıca kitap halinde basılmıştır. Diğer ciltlerle metot bakımından uyum sağlamak amacıyla 1927'de I. cildi tekrar neşredilen eserin aynı yıl ilk dokuz cildinin toplu neşri yapılmış, on iki ciltlik ilk baskı 1934'te tamamlanmıştır. Tefsirin ikinci baskısı 1947'de, üçüncü baskısı 1948'de yine on iki cilt halinde gerçekleştirilmiş, daha sonra Beyrut'ta basılmıştır (1999). En dikkatli neşri ilk baskısı olup diğerlerinde çeşitli basım hataları bulunmaktadır. Muhammed Behcet el-Baytâr, Reşîd Rızâ'nın ardından Yûsuf sûresinin eksik kalan kısmını tefsir etmiş ve sûrenin tamamını Reşîd Rızâ'nın adıyla neşretmiştir (*Tefsîrü sûreti Yûsuf*, Kahire 1355). *Tefsîrü'l-Menâr*'ı Muhammed b. Ahmed Ken'ân ihtisar etmiştir (*et-Tefsîrü'l-muhtaşar el-müfid li'l-Kur'âni'l-mecîd: Muhtaşaru Tefsîri'l-Menâr*, I-III, baskı yeri yok, 1984). Eserin bir heyet tarafından Türkçe'ye çevrildiği bilinmekle beraber henüz yayımına başlanmamıştır.

Tefsîrü'l-Menâr üzerine çok sayıda akademik çalışma yapılmıştır. Muhammed Ali ez-Zağlûl'un *el-İtticâhü'l-'akdî fi Tefsîri'l-Menâr* (el-Câmiatü'l-Ürdüniyye, Amman 1986), Hıdır İsmâil Dâliye'nin *el-İşlâhu'l-ictimâ'î fi Tefsîri'l-Menâr* (el-Câmiatü'l-Ürdüniyye, Amman 1988), Mâcid Subhî er-Rantîsî'nin *Eşerü'l-itticâhi'l-'aklî es-selbî fi Tefsîri'l-Menâr* (el-Câmiatü'l-İslâmiyye, Gazze 2001), Fevziye Cemîl Abdülkerîm Dâvûd'un *el-Bahşü'd-delâli 'inde Muhammed Reşîd Rızâ fi Tefsîri'l-Menâr li'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Câmiatü Âlî'l-beyt, Mefrak 2001), Emel Yavuzoğlu'nun *Tefsîrü'l-Menâr I. ve II. Ciltlerin Fihristi* (2005, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü), Niyazi Arıcı'nın *Menâr Tefsiri'nde Mucizelerle İlgili Farklı Yorumlar* (2006, AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü), Melek Altıntaş Yılmaz'ın *Menâr Tefsiri'nde Fert-Devlet İlişkisi* (2007, UÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü) ve Ahmet Bayer'in *Reşîd Rızâ'nın el-Menâr Adlı Tefsirinde Hristiyanlığa Yaklaşımı* (2007, SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü) adlı yüksek lisans tezleriyle J. Jomier'in çalışması (bk. bibl.), ayrıca Muhammed Ali ez-Zağlûl'un *el-İtticâhü'l-fikhî fi Tefsîri'l-Menâr* (Câmiatü'l-Kur'âni'l-Kerîm ve'l-ülûmî'l-İslâmiyye, Ümmüdermân 1996), Abdulbaki Güneş'in *Kur'an'da Akıl ve Akli Tefsir Hareketi* (1996, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü) ve Abdullah Agerzâm'ın *el-Fik-*

rü'l-makâşidî fi Tefsîri'l-Menâr (Câmiatü Mulây İsmâil, Miknâs 2009) adlı doktora tezleri bunlardan bazılarıdır.

BİBLİYOGRAFYA :

M. Reşîd Rızâ, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-hakîm*, Beyrut 1420/1999, I-XII; Serkis, *Mu'cem*, I, 935; I. Goldziher, *Die Richtungen der islamischen Koranauslegung*, Leiden 1952, s. 325-370; J. Jomier, *Le commentaire coranique du Manâr*, Paris 1954, s. VIII-IX; Hasib es-Sâmerrâî, *Reşîd Rızâ el-müfessîr*, Bağdad 1397/1977, tür.yer.; Abdullah Mahmûd Şehhâte, *Menhecü'l-İmâm Muhammed 'Abduh fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Kahire 1984, tür.yer.; M. Sâlih el-Merrâküşî, *Tefkiru Muhammed Reşîd Rızâ min hilâli mecelleti'l-Menâr: 1898-1935*, Tunus 1985, s. 219-228; Fehd b. Abdurrahman er-Rûmî, *Menhecü'l-medreseti'l-'akliyyeti'l-hadîse fi't-tefsîr*, Beyrut 1407, tür.yer.; a.m.f., *İtticâhâtü't-tefsîr fi'l-karni'r-râbi' 'aşer*, Riyad 1407/1986, II, 806-848; Muhammed b. Abdullah es-Selmân, *Reşîd Rızâ ve da'vetüh's-Şeyh Muhammed b. 'Abdüvehhâb*, Küveyt 1409/1988, s. 315-317; J. J. G. Jansen, *Kur'an'a Bilimsel-Filolojik-Pratik Yaklaşımlar* (trc. Halilrahman Açar), Ankara 1993, s. 39-67; Muhammed Fâzil b. Âşûr, *et-Tefsîr ve ricâlüh*, Kahire 1417/1997, s. 205-215; Şefîk b. Abd. b. Abdullah Şukayr, *Mevkıfû'l-medreseti'l-'akliyyeti'l-hadîse mine'l-hadîsi'n-nebeviyyi's-şerîf dirâse ta'bikiyye 'alâ Tefsîri'l-Menâr*, Beyrut 1419/1998, s. 352 vd.; Suat Mertoğlu, *Osmanlı'da II. Meşrutiyet Sonrası Modern Tefsir Anlayışı (Sırat-ı Müstakim/Sebilürreşad Dergisi Örneği: 1908-1914)*, (doktora tezi, 2001), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, tür.yer.

MEHMET SUAT MERTOĞLU

TEFSİRÜ't-TABERÎ

(bk. CÂMÎU'l-BEYÂN
an TE'VİLİ ÂYİ'l-KUR'ÂN).

TEFTÂZÂNÎ

(التفتازاني)

Sa'düddin Mes'ûd b. Fahriddin Ömer b. Burhâniddin Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-Teftâzânî eş-Şâfiî (ö. 792/1390)

Çok yönlü âlim.

Abdürrezzâk es-Semerkandî, Mîrhând, Muînüddîn-i İsfizârî ve Hândmîr gibi bölgenin önemli tarihçilerine göre Safer 722'de (Şubat 1322) Horasan'ın Nesâ vilâyetinin Teftâzân kasabasında doğdu. İbn Hacer el-Askalânî ve ona dayanan diğer kaynakların doğum tarihini Safer 712 (Haziran 1312) olarak vermesi isabetli görülmemektedir (Taşköprüzâde, *Miftâhu's-sa'âde*, I, 206; Ahlwardt, II, 405; krş. *el-Mutavvel*, s. 482). Klasik kaynaklarda lakap ve nisbesi dışında "Sa'd, Allâme, Allâme-i Sâni" şeklinde kendisine atıfta bulunulan ve "pâdişâh-ı ulemâ, hüsrev-i dânişmendân" un-